

The Ontology and Methodology of Conceptual History and Its Application Among the Domestic Scholars

Seyyed Ali Mazinani ✉

✉ Corresponding Author: Assistant Professor, Department of History, Faculty of Persian Letter and Foreign Languages, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. Email: s.a.mazinani@atu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received: 28 February 2025
Accepted: 8 May 2025
Published: 27 August 2025

Keywords:
Reinhart Koselleck, conceptual history, ontology, linguistics, time

ABSTRACT

Regarding to the rate of developments in the Humanities "Conceptual History" which emerged in the 1970th is a partly new field of study, i.e., something more than a mere method and less than an independent field. Conceptual History seeks to establish the exclusive research field for the concepts just like as we have Social History, Political History, or Economic History. However, many ontological and methodological features of the of Conceptual History still survives as open-to-question matters in the historical studies. The central problem to this text is delineating the ontological and methodological borders of the Conceptual History the task which will be approached in two steps. First, the ontological and methodological aspects will be illustrated. Second, the application of this theory in papers of domestic scholars will be considered in a critical manner. The critical approach demonstrates that there are four main flaws in the understanding and applying the Conceptual History by domestic scholars.

Cite this article: Mazinani, S.A. (2025). The Ontology and Methodology of Conceptual History and Its Application Among the Domestic Scholars. *Shenakht*, 18(90/1), 123-145.
<http://doi.org/10.48308/kj.2025.238977.1312>

Extended Abstract

Introduction: As an authentic thinker, Reinhart Koselleck deliberately avoids being confined to any specific academic discipline, which allows him to maintain an ongoing openness to all historical phenomena. Koselleck's intellectual work is characterized by a continuous process of shaping and reshaping, resulting in a complex structure composed of multiple discursive layers simultaneously. He is a true disciple of the German school of the humanities. Although he is a successor to the traditions of Kant, Hegel, Marx, Dilthey, Nietzsche, Weber, Heidegger, and Gadamer, he also possesses extensive knowledge of English, French, and American philosophies of history. Given these facts, understanding the limitations of "conceptual history" remains a common challenge for historians. In this context, Hayden White, in his foreword to *The Practice of Conceptual History*, describes Koselleck as a non-confessional postmodernist. Nicholas Olsen's perspective on Koselleck in *History in the Plural*, however, is less inclusive than White's. Olsen argues that Koselleck's analytic categories and assumptions are fluid and that he focuses on practical, singular case studies rather than striving for a definitive analytic framework.

Research Question: Alongside foreign authors, there are disparities among domestic scholars in understanding Koselleck and his Conceptual History. This paper aims to explore the perceptions of Iranian scholars regarding conceptual history and identify the main shortcomings in these perceptions.

Materials and Methods: This text addresses its problem in two parts. The first part outlines the ontological and methodological features of conceptual history based on Koselleck's books and papers available in English. The second part focuses on three domestic articles that explicitly identify conceptual history as their analytical approach, demonstrating common misunderstandings of Koselleck's hypothesis among domestic scholars.

Research Findings: The main faults in applying conceptual history can be summarized as follows: a) neglecting Koselleck's ontology, which emphasizes a relationship of simultaneous interruption and inevitability between language and reality. This ontological insight stems from Koselleck's Kantian background and is intended to prevent us from being trapped in common dualities such as realism versus idealism or structuralism versus individualism. If the interruption had been taken into account by the author, they would recognize that all manmade perceptions are equally authentic but not perpetual. Accordingly, the primary task for the researcher is to thoroughly uncover underlying relations rather than controversially exposing or disclosing this movement or that character. However, this insight was either overlooked or underestimated by the Iranian author, and this mistake has led them into the abyss of dualities. b) Intermingling Koselleck's ontological remarks with methodological ones. Sometimes, authors misunderstand ontological features as methodological measures. For example, Koselleck's reflections on the "threshold era" suggest three main features of the modern concept: "democratized" (even ordinary people manipulate terms), "politicized" (terms are frequently subjected to political biases), and "temporalized" (concepts no longer merely serve to define given states of affairs; they reach into the future). In fact, these assumptions apply to all modern concepts, and examining a modern term solely based on whether it

possesses or lacks these characteristics—as some domestic writers have done—reveals a critical misunderstanding of the theory. c) Correct understanding of methodological remarks but incorrect application of them. Koselleck's technique for demarcating the social reach of a concept is undoubtedly a methodological tool to which any concept should be subjected. This technique is designed to explore the social reach in which the concept links, freezes, or interrupts multiple ties. However, the Iranian author applied this technique to observe the presence or absence of the concept across a wide range of texts. Unsurprisingly, this oversimplification undermines the fact that tracing the social reach must focus on original sources, while relying on secondary researches is mistakenly considered acceptable. d) Inability to keep time in mind during the process of researching the concept, both in terms of "present-mindedness" and "diachrony/synchrony". The theory of conceptual history contains specific remarks regarding time, which are largely neglected by the authors referenced in this text. The theory calls for discovering the unique development of a concept, meaning the chain of its individuality and plurality within itself. Additionally, it urges us to dismiss the deeply entrenched perception of "diachrony/synchrony" as a simple duality, where focusing on one freezes the other, and vice versa. Instead, we need to perceive "diachrony/synchrony" as a mutuality intrinsically intertwined, where one implies the other. These are four prevalent faults commonly committed by domestic researchers in comprehending and applying conceptual history. Koselleck's hypotheses may seem straightforward at first glance, but they are profound to the extent that they necessitate an intellectual transformation in all established principles concerning key elements such as language, structure, agency, concept, and especially time, which has traditionally been included in theory but excluded in practice.

هستی‌شناسی و روش‌شناسی «تاریخ مفهومی» و کاربرست آن در میان پژوهشگران داخلی

سیدعلی مزینانی ✉

✉ استادیار، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: s.a.mazinani@atu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله علمی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۰۵	در مقیاس شتاب دگرگونی در علوم انسانی، «تاریخ مفهومی»، که در دهه ۱۹۷۰ ظهور کرده است، یک حوزه مطالعاتی نسبتاً نوین است و اگرچه چیزی بیشتر از نوعی روش است اما به‌سختی می‌توان آن را رشته‌ای مستقل خواند. در تاریخ مفهومی کوشش این است که گستره مفاهیم از حوزه مطالعاتی مستقلی برخوردار باشند، همان‌طور که می‌توانیم از تاریخ اجتماعی، تاریخ سیاسی یا تاریخ اقتصادی سخن بگوییم. صحبت از هستی‌شناسی و روش‌شناسی تاریخ مفهومی هنوز هم از مسائل مطرح در مطالعات تاریخی است. در نوشتار حاضر می‌کوشم حدود هستی‌شناسی و روش‌شناسی تاریخ مفهومی را ترسیم کنم و این کار را در دو گام به انجام می‌رسانم. در گام اول ابعاد هستی‌شناختی و روش‌شناختی نظریه را معرفی می‌کنم. سپس در گام دوم کاربرست این نظریه را در شماری از مقالات پژوهشگران داخلی، به‌صورت انتقادی، بررسی می‌کنم. این بررسی انتقادی گویای آن است که، در میان پژوهشگران داخلی، چهار مشکل اساسی در فهم و کاربرست تاریخ مفهومی وجود دارد.
کلیدواژه‌ها: راینهارد کوزلک، تاریخ مفهومی، هستی‌شناسی، زبان‌شناسی، زمان	

استناد: مزینانی، سیدعلی. (۱۴۰۴). هستی‌شناسی و روش‌شناسی «تاریخ مفهومی» و کاربرست آن در میان پژوهشگران داخلی. شناخت، ۱۸(۹۰/۱)، ۱۲۳-۱۴۵

DOI: <http://doi.org/10.48308/kj.2025.238977.1312>

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی

مقدمه

راینهارت کوزلک (۱۹۲۳-۲۰۰۶) متفکری است که می‌کوشد در هیچ دانش مشخصی نجنبد و، به این ترتیب، گشودگی مدام خود را نسبت به هر پدیده تاریخی حفظ کند. فعالیت فکری کوزلک پیوسته دستخوش شکل‌گیری و باز شکل‌گیری بوده به طوری که هم‌زمان از لایه‌های گفتمانی متعددی تشکیل شده است (Olsen, 2012: 4-5). او عمیقاً در سنت علوم انسانی آلمان پرورش یافته و در حالی که قویاً در امتداد سنت کانت، هگل، مارکس، دیلتای، نیچه، وبر، هایدگر و گادامر قرار دارد، به دور از رویه‌ای جزیره‌ای، دانش عمیقی از فلسفه تاریخ‌های انگلیسی، فرانسوی و آمریکایی دارد (Koselleck, 2018, IX). از این‌روست که درک حدود «تاریخ مفهومی» یک چالش فکری مهم برای تاریخ‌پژوهان است. هایدن وایت در مقدمه‌ای که بر تاریخ مفهومی در عمل نگاشته کوزلک را یک پست‌مدرن غیر معترف به قلم می‌دهد (Koselleck, 2018, XII-XIV). از سوی دیگر رویکرد نیکلاس اولسن نسبت به کوزلک، در تاریخ به مثابه تکرار، به اندازه وایت هم‌قطار پندارانه نیست. او معتقد است که مقوله‌های تحلیلی و مفروضات کوزلک همیشه سیال‌اند و او اغلب به دنبال پژوهش‌های عملی-موردی است تا تلاش برای شکل‌دادن به یک چارچوب تحلیلی قطعی (Olsen, 2012: 6-7). در میان پژوهشگران داخلی، نیز به درجات مختلف، در مورد درک کوزلک و تاریخ مفهومی او اختلاف وجود دارد. از این‌رو، نوشتار حاضر در بخش نخست خود، با اتکا بر آن دست‌مقالات و کتب کوزلک که به انگلیسی ترجمه شده‌اند، به ترسیم حدود هستی‌شناسی و روش‌شناسی «تاریخ مفهومی» می‌پردازد. سپس در بخش دوم، با تمرکز بر سه مقاله پژوهشی داخلی که تاریخ مفهومی را رهیافت اصلی خود معرفی کرده‌اند، اشکالات اصلی درک پژوهشگران داخلی از کوزلک را به تصویر می‌کشد. بر این اساس، چهار مشکل اصلی پژوهشگران داخلی در درک و کاربرد نظریه «تاریخ مفهومی» عبارت‌اند از:

(الف) عدم درک هستی‌شناسی کوزلک، یعنی رابطه توأمان انقطاع و ناگزیری میان زبان و واقعیت؛

(ب) خلط‌شدن مفروضات هستی‌شناسانه کوزلک با توصیه‌های روش‌شناسانه او؛

(ج) درک درست توصیه‌های روش‌شناسانه اما کاربرد اشتباه آن‌ها در کار پژوهش؛

(د) ناتوانی از پیگیری زمان در پژوهش مفاهیم، هم در معنای «زمان‌پریشی» یا استخراج زمان خود مفهوم و هم در معنای «در زمانی و هم‌زمانی».

هستی‌شناسی تاریخ مفهومی

انقطاع زبان و واقعیت

متکی بر مبانی فلسفه کانت، در ذهن کوزلک نیز تفکیکی میان بود (Noumenon) و نمود (Phenomenon) حاکم است. این تفکیک در ذهن کوزلک این‌گونه عمل می‌کند که "مفاهیم زبانی هرگز آنچه رخ داده یا واقعاً به وقوع پیوسته را در خود ضبط نمی‌کنند. همچنین هیچ چیز به وقوع نمی‌پیوندد بی‌آنکه صورتی زبانی به خود گرفته باشد." (Koselleck, 1989: 311)

به این ترتیب، زبان همیشه از امر واقع عقب‌تر و در عین حال مولد آن است. کوزلک در همان فراز آغازین وضعیتی را انکار می‌کند که می‌توان آن را خداانگاری زبان نامید. این خداانگاری میراث زبان‌شناسان ساختارگرا و شاگردان پست‌مدرن آن‌هاست و از نیمه دوم قرن بیستم تا امروز بر حوزه علوم انسانی به شدت سایه افکنده است. کوزلک به شکل‌های متفاوتی بر این ناتوانی /عقب بودگی /نابسنده‌گی زبان در نسبت با ضبط واقعیت صحنه می‌گذارد. او در جایی دیگر می‌نویسد: "تاریخ در جریان وقوع خود شیوه وجودی متفاوتی دارد از زبانی که در مورد آن سخن می‌گوید (خواه قبل، بعد و هم‌زمان با رویدادها)." (Koselleck, 1989 B: 649) یا اینکه "هیچ تاریخی هرگز نمی‌تواند به زبانی که با آن نگاشته شده است تقلیل یابد. در عین حال هم نمی‌تواند بدون یک ضبط زبانی قابل‌شناسایی باشد." (Koselleck, 1972: 27)

با این حال، در متن همین اقوال تناقضی آشکار است و خود کوزلک هم می‌خواهد که این چنین باشد. اگر زبان همیشه از واقعیت عقب‌تر است، پس صحبت از اینکه «هیچ چیز به وقوع نمی‌پیوندد بی‌آنکه صورتی زبانی به خود گرفته باشد» (Koselleck, 1989 A: 311) یا اینکه «هیچ تاریخی... نمی‌تواند بدون یک زبان قابل‌شناسایی باشد» (Koselleck, 1972: 27) به چه معناست؟ جادو یا چشم‌بندی خاصی در کار نیست «یک جامعه و مفاهیم آن همیشه در رابطه‌ای مبتنی بر تنش به سر می‌برند» (Koselleck: 1982, 410). به این معنی که وجود داشتن یک تاریخ فقط به این دلیل ممکن است که زبانی وجود دارد که تاریخ در قالب آن ریخته می‌شود اما از سوی دیگر زبان هرگز توان حمل تمام همه ابعاد و زوایای امر واقع را در خود ندارد. بدون مفاهیم مشترک نمی‌توانیم اجتماعی داشته باشیم اما اجتماع ما بسیار پیچیده‌تر از آن است که آن را به اجتماعی زبانی، حول مفاهیمی کلیدی (گفتمان)، تقلیل دهیم (Koselleck: 1982, 410).

به این ترتیب، اگر زبان طابق النعل بالنعل واقعیت نیست اینجا باید منتظر یک عدم انطباق و همچنین یک دعوای معناشناختی بی‌پایان باشیم. این‌ها دقیقاً پیامدهای منطقی نقطه عزیمت کوزلک می‌باشند و از دید او کاملاً پذیرفته شده هستند. اساساً جست‌وجوی انطباق میان زبان و واقعیت توقع خطایی است. لزومی ندارد که تغییر یا مانایی مفاهیم آینده تغییر یا مانایی ساختارهای اجتماعی باشد که از آن‌ها برآمده است. زیرا از یک سو مانایی مفاهیم نماینده تمامیت محتوا-ساختار اجتماعی زمینه‌ساز خود نیستند و از سوی دیگر محتوا-ساختار مانایی که دستخوش تغییرات بلندمدت است

می‌تواند خود را در بی‌شمار صورت‌های مختلف زبانی بیان کند (Koselleck, 1982: 423). از همین عدم‌مطابقت، دعوای معناشناختی هم ناشی می‌شود، به این معنی که افراد و گروه‌های مختلف می‌کوشند موقعیت‌های سیاسی و اجتماعی جدید را تعریف و سپس از آن دفاع یا به آن دست‌اندازی کنند. این موضوع هم پدیده بدیعی نیست و در همه دوران‌های تاریخی وجود داشته است. همه می‌دانند که "موقعیت‌هایی که در نظر است کسب شوند ابتدا باید به‌لحاظ زبان‌شناختی صورت‌بندی گردند، قبل از آنکه حتی ورود به آن‌ها یا تسخیر دائم آن‌ها میسر باشد." (Koselleck, 1982: 413-414)

تنها تفاوت در اینجا است که از قرن هجدهم به این سو «ایسم‌ها» پیدا شده‌اند که، تهی‌شده از هر گونه چارچوب‌های ناظر بر بوم محلی، ظرفیت جدیدی برای بسیج توده‌ها خلق کرده‌اند (Koselleck, 1982: 413-414). نقطه اوج این عدم انطباق و دعوای معناشناختی در امتناع امکان یک تاریخ تام آشکار می‌شود. تابه‌حال، در مذمت یک تاریخ تام بسیار سخن گفته شده است - یکی از آن تواریخی که واقعیت یک دوره، یک شخص یا یک پدیده را ترسیم می‌کند و باب صحبت درباره دوره / شخص / پدیده را می‌بندد. اما باید توجه داشت که اساساً امکان هستی‌شناختی چنین تاریخی منتفی است. وقتی زبان نمی‌تواند امر واقع را در تمامیت آن بازتاب دهد و از سوی دیگر هرآنچه بیان شود چنان رویدادی است که پس از وقوع از فرد می‌گریزد، پس تاریخ همیشه ناکامل / ناتمام است و هیچ گزارش و تفسیری از آن هرگز تمامیت ندارد (Koselleck, 1989 A:311). مصداق عینی این ملاحظه را می‌توانیم در این واقعیت ببینیم که داده‌های تاریخی‌ای که در اختیار همه آدمیان است (مثلاً تعداد نسخ، تعداد اسناد، تعداد روزنامه، تعداد فیلم‌ها و...) دچار دگرگونی محتوایی و کمی نمی‌شوند اما براساس همین داده‌های یکسان، تاریخ‌های متفاوتی نوشته می‌شود. درعین‌حال، تواریخ ملهم از این داده‌ها، صرف‌نظر از اینکه بر مبنای آن‌ها چند هزار تاریخ نگاشته خواهد شد، همگی مدعی هستند که تواریخ واقعی هستند. آنچه اینجا اتفاق می‌افتد تغییر در وضعیت زبانی یک نسل نسبت به نسل دیگر و یک مورخ نسبت به مورخی دیگر است. تغییر در تجربه‌هایی که انسان دستخوش آن‌ها می‌شود به تغییر در وضعیت زبانی می‌انجامد و تغییر در وضعیت زبانی به بازبینی تاریخ منتهی می‌شود (Koselleck, 1989 B: 664). در تاریخ یونان باستان شاهدیم که هم هرودت جنگ‌های پلوپونزی را گزارش کرده است و هم توسیدید فاصله زمانی آن‌ها از یکدیگر به نیم‌قرن هم نمی‌رسد. توسیدید در نگارش تاریخ جنگ‌های پلوپونزی درکی از این جنگ‌ها دارد که در انطباق با تجربیات خود اوست. او این جنگ را منازعه‌ای آسیب‌شناسانه می‌بیند که دو طرف متخاصم را می‌بلعد (Koselleck, 1989 B: 665).

در قائل‌شدن به این گشودگی مدام / ناتمامیت در تاریخ در نگاه کوزلک، که می‌توان رگه‌های مکتب تاریخ‌گرایی را در آن مشاهده کرد (Rickert, 1986: 225; Mienecke, 1972: 63)، یک انقطاع میان زبان و واقعیت وجود دارد که به عدم انطباق، دعوای معناشناختی و نهایتاً امتناع تاریخ تام می‌انجامد. این‌ها در حالی است که کوزلک جایگاه زبان را نازل نمی‌بیند. از دید او، تجربه‌های تاریخی تنها وقتی به بخشی از زبان زنده تبدیل می‌شوند که به قالب مفاهیم درآیند. بدون

مفاهیم (زبان) نه تجربه تاریخی در کار خواهد بود و نه دانشی تاریخی (Koselleck, 1972: 30). او نوشته است: "همه زبان به لحاظ تاریخی تعیین یافته است و همه تاریخ هم به لحاظ زبانی تعیین یافته است." و اساساً بدون زبان تاریخی هم وجود ندارد (Koselleck, 1989 B: 649-650). اما در سرانجام برای جست‌وجوی مستقل سرنوشت مفاهیم تأکید می‌کند که "من اصرار دارم که زبان و تاریخ به لحاظ تحلیلی از هم مجزا بمانند." (Koselleck, 1989 B: 649-650)

عناصر پیشا زبانی و فرازبانی

تاریخ مفهومی خداگونه‌انگاری زبان را رد می‌کند اما بر ناگزیری مطلق آن تأکید می‌کند. به این ترتیب، زبان موردنظر تاریخ مفهومی، همان‌طور که مقید می‌کند و تعیین می‌بخشد، مقید و تعیین یافته نیز هست. اینجا زبان از عناصری پیشا-زبانی و فرازبانی متأثر است و این عناصر نیز برآمده از شرایط زمینه‌ای، جغرافیایی، ژنتیکی و زیستی هستند (Koselleck, 1989 A: 313). از دید کوزلک، هنگام صحبت کردن از زبان در یک رویداد باید هوشیار باشیم که به لحاظ تحلیلی در آن واحد با سه سطح مختلف مواجه هستیم: (الف) شرایط پیشا-زبانی و پسا-زبانی تاریخ بشر، (ب) زبان و تاریخ در فرایند به-وقوع-پیوستن رویداد، (ج) رابطه میان زبان و تاریخ پیشا- و پسا- (آنچه قبل و بعد از رویداد در مورد آن گفته می‌شود) (Koselleck, 1989 B: 649-650).

عناصر پیشا-زبانی موردنظر کوزلک بیشتر برآمده از آن حدود زیستی انسان هستند که در آن‌ها با حیوانات اشتراک دارد. نخستین قید پیشا-زبانی را باید دور زندگی یا فناپذیری دانست. اینکه جایی متولد می‌شویم، جنسیتی داریم و جایی هم به پایان حد طبیعی عمر می‌رسیم. از یک جهت همین فناپذیری است که تاریخ را ممکن می‌کند و به پیش می‌برد. قید دوم تمایز بیرون و درون است. هیچ جامعه انسانی تشکیل نشده است که خودش را به لحاظ درونی و بیرونی مرزگذاری نکرده باشد، خواه در محدوده یک غار خواه در محدوده یک کشور. سوم قید سلسله مراتب یا تضاد «بالا» و «پایین» است. از نظام قبیله تا دموکراسی لیبرال همیشه سلسله مراتب وجود داشته و تغییرات صوری در اعمال آن به هیچ وجه نافی ماهیت آن نیست (Koselleck, 1989 B: 650-651; 2018: 138). اما در سطح بعدی ما با تناسب زبان و رویداد در فرایند به-وقوع-پیوستن روبه‌رو هستیم. گفتمان حاکم بر ذهن ما همیشه کم‌وبیش در تاریخ در-حال-رخ‌دادن محقق می‌شود زیرا حین وقوع رویداد ما در مورد تواریخ ممکن و مطلوب و نه تواریخی که کمی بعدتر واقع خواهند شد گمانه‌زنی و چانه‌زنی می‌کنیم. منطق زمانمندی این زبان از منطق زمانمندی توالی رویدادها متفاوت است. در عین حال زبان زمان وقوع ساخت سیاسی جاری را مفهوم‌پردازی می‌کند اما در عین حال ظرفیتی پیش‌دستانه دارد که همچنین می‌تواند برای فراتر از وضعیت خاصی کاربرد داشته باشد که به بروز آن راه داده (Koselleck, 1989 B: 653). در سطح آخر تناسب زبان و تاریخ پیشا- و پسا- وجود دارد. سخن گفتن ما از رویدادی که پیش رو قرار دارد یا گذشته است متفاوت است از سخن گفتن ما از رویدادی که در حال وقوع است. وقتی مشغول کنش هستیم، زبان و احساس صرفاً عوامل درجه دوم اند

و هنگامی که مشغول تاریخ پیشا- و پسا- می‌شویم، از آنجاکه رویداد هنوز فرا نرسیده یا فرا رسیده و در گذشته رسوب کرده، تنها ابزار دسترسی ما به رویداد زبان خواهد بود و اینجاست که زبان بار دیگر به عامل درجه‌اول تبدیل می‌شود. این وضعیت به این جهت حاکم است که "آنچه در گذشته واقع شده است، خواه به‌صورت زبانی تعیین یافته باشد یا نه، ناگزیر از آن است که به‌لحاظ زبانی قطعیت یابد." (Koselleck, 1989 A: 314)

از جهت تناسب زبان و تاریخ پیشا- و پسا- عناصر مؤثر دیگری هم باید در نظر گرفته شوند که عبارت‌اند از نمادها، فاصله زمانی و فاصله مکانی (Koselleck: 1989 A: 312-313).

تحول قرون شانزدهم تا نوزدهم

از آنجاکه مورخان اروپایی علاقه دارند که میان دوران پیشامدرن و دوران مدرن، که بر اثر انقلاب سیاسی (انقلاب فرانسه) و انقلاب صنعتی به وقوع پیوسته است، به انقطاع قائل باشند، در تاریخ مفهومی، مفهوم را نیز دستخوش این انقطاع می‌بینند. البته شایسته است به این موضوع بپردازیم که تأکید بر این انقطاع تا چه حد ناشی از نفس وقوع چنین انقطاعی است و تا چه حد برآمده از علاقه انسان اروپایی که این انقطاع را، به‌نوعی، ورود خود به تاریخ جهانی و در دست گرفتن سکان آن می‌داند اما چون مستقیماً به موضوع مربوط نمی‌شود از پرداختن به آن پرهیز می‌کنیم. به یاد داریم که کوزلک، به‌سبب اعتقاد به وجود انقطاع میان زبان و امر واقع، تأکید داشت که زمانمندی متفاوتی هم بر این دو حاکم است. زبان نسبت به امر واقع که سیر توالی رویدادها است معمولاً مانایی بیشتری دارد. این مانایی زبان ناشی از آن است که «هر زبانی محصول حد‌اعلای انتزاع است»، به این شکل که شمار کلمات ما محدود هستند و باید محتوایی نامحدود و نامتناهی را در اندیشه‌ها، مردمان، اشیاء، ممکنات و واقعیات بالقوه نامحدود را پوشش دهند. به همین سان، دستور و معناشناسی هم در مقابل محتوای زندگی محدود هستند و ماندگاری بیشتر آن‌ها نسبت به رویدادها از اینجا ناشی می‌شود (Koselleck, 1989 B: 657). به لطف مانایی زبان، تبیین‌های ما - خواه سیاسی باشند یا الهیاتی یا اقتصادی یا روان‌شناختی - برای آگاهی ما همچون دژی در مقابل هرگونه شگفتانه اساسی عمل می‌کنند. از اینجا روشن می‌شود که چرا یک گفتمان می‌تواند قرن‌ها و حتی هزاره‌ها تداوم یابد، امری که نمونه‌عالی آن را می‌توانیم سلطه تفسیر مسیحی بر تاریخ اروپا دانست که هنوز هم به حیات خود ادامه می‌دهد، هرچند از قرن شانزدهم به این سو رقاباتی جدی برای آن پیدا شده‌اند و آن را تا حدودی به سایه برده‌اند (Koselleck, 1989 B: 663-664).

تأکید بر مانایی زبان در روش‌شناسی کوزلک در درجه اول شاهی است بر چرایی احاطه و سلطه گفتمان‌ها و بوطیقاها و به معنای خداگونه‌انگاری زبان نیست. اما زبان دچار استحاله می‌شود و به‌تبع آن مفهوم هم همین‌طور. یکی از بزرگ‌ترین استحاله‌هایی که کوزلک توجه ما را به آن جلب می‌کند با عصر پروتستان‌تیزم آغاز شده و در دهه ۱۷۷۰ به بلوغ کامل رسیده است. کوزلک از ما می‌خواهد که مفاهیم قبل از این مقطع را متعلق به دنیایی دیگر بدانیم و مفاهیم در خلال این مقطع را مفاهیم «دوران آستانه‌ای» و مفاهیم بعد از این مقطع را متعلق به دنیایی جدید به شمار آوریم. تا آغاز

قرن شانزدهم تاریخ جهان مسیحیت تاریخ انتظار برای پایان تاریخ بود، یعنی پیش‌بینی دائم پایان و، توأم با آن، تعلیق دائم این پایان. کلیسا از این پایان که قریب‌الوقوع بود اما در آینده دنیا اتفاق می‌افتاد برای ثبات‌بخشی بهره می‌برد. این انتظار میان خطر پایان جهان از یک سو و امید به ظهور ثانی از سوی دیگر توازن می‌یافت. این معاد ناشناخته باید یکی از عوامل انسجام‌بخش کلیسا فهمیده می‌شد. در همان حال، این انتظار اگر به‌طور مصداقی برای تفسیر رویدادها و وقایع جاری به کار می‌رفت، آن‌وقت اثر انسجام‌زدا برای کلیسا به همراه داشت و به پیدایش سرپیچی‌ها و فرق می‌انجامید: "پایان جهان تنها تا جایی یک عنصر انسجام‌بخش است که معنای سیاسی-تاریخی آن نامتعیین باقی بماند." (Koselleck, 1981: 170)

از دید کوزلک زنگ تغییر این گفتمان را ژان بودن فرانسوی به صدا درآورد. کاری که او در تغییر محتوای این انتظار پایان / معاد ناشناخته انجام داد به اندازه خلق مفهوم حاکمیت از سوی بودن دوران‌ساز بود. بودن تاریخ قدسی، انسانی و طبیعی را از هم جدا کرد و مسئله پایان جهان را صرفاً به یک موضوع اخترشناسانه و ریاضی‌شناسانه مستحیل نمود. بودن با سنت کابالیستی‌ای که به آن تعلق داشت کاملاً محتمل می‌دید که جهان پس از یک دوره پنجاه‌هزارساله به پایان خود خواهد رسید. از خللال این باور، امپراتوری مقدس روم از محتوای مذهبی خود تهی می‌شد و تاریخ جهان هم دیگر هیچ هدفی نداشت و بیشتر عرصه امکان و دوران‌دیشی بشر بود (Koselleck, 1981: 171-172). طرح غیرمسیحی تاریخ انسان اروپایی حالا دو کیفیت بی‌سابقه داشت، یکی شتاب‌فزاینده و دومی کیفیت ناشناخته / امکان تام (Koselleck, 1981: 179). در سخنرانی روبسپیر در مقابل مجلس انقلابی به تاریخ ۱۰ می ۱۷۹۳، می‌توانیم مصداق عینی این موضوع را مشاهده کنیم. در آنجا می‌گوید: "زمان آن فرا رسیده که هرکس را به تحقق سرنوشت خویش بخوانیم. پیشرفت خرد بشر بنیان این انقلاب بزرگ را گذاشته است و وظیفه و ویژه تعجیل در آن بر عهده شما نهاده شده است."

اینجا یک واژگونی در افق انتظار رخ داده است. از دید لوتر فشرده‌سازی زمان برای رسیدن به روز قریب‌الوقوع داوری جزئی از اراده خداوند است ولی از دید روبسپیر ما باید به زمان شتاب ببخشیم تا به آزادی و خوشبختی که در آینده درخشان آن تعبیه شده است برسیم (Koselleck, 1981: 169-170). به این ترتیب تغییرات ناگهانی افق تجربه بشر را دگرگون کرد و دنیای دیر-آشنا را برای همیشه تغییر داد. از دهه ۱۷۷۰ سلی از کلمات و معانی جدید سر برآوردند که گواهی می‌دادند بر پیدایش دنیایی جدید که به‌زودی به تمام زبان رسوخ یافت و بیانات کهنه را با محتوای جدید غنا بخشید (Koselleck, 1972: 10).

در دوران مدرن، مفهوم، با سیر تحولی که در بالا ترسیم شد، دارای سه ویژگی بی‌سابقه است که قبل از این انقطاع نمی‌توانستیم شاهد آن باشیم. اولین ویژگی دموکراتیک‌سازی زبان سیاسی و اجتماعی است که با ازهم‌گسستن دنیای کهنه رسته‌ها و نظامات قدیم و ابتدا با پیدایش چاپ خود را نشان داد. همه احاد اجتماع مفاهیم را در عرصه‌هایی به کار می‌برند که پیش‌تر برای آن مفاهیم قابل‌تصور نبود. دومین ویژگی رسوخ آیدگی در مفاهیم است. به این معنی که مفاهیم اغلب لبالب از انتظار و چنگ‌اندازی به آینده هستند. سومین ویژگی ایدئولوژی‌آمیز شدن فزاینده مفاهیم است، به‌شکلی که افراد

آزادانه مفرد جمعی جعل می‌کنند و برای مفاهیم ذهنی خود قائل به تعمیم می‌شوند. مثلاً افق دید خود از پاره‌ای پیشروی‌های مفرد را با مفهوم «پیشرفت» مهر می‌کنند یا شماری آزادی‌های پراکنده را به راحتی برچسب «آزادی» می‌زنند (Koselleck, 1972: 10-11-12). بنابراین، مفاهیم با فشار مضاعف برای سیاسی شدن مواجه هستند و مسیرها و فرصت‌های ممکن برای این موضوع نیز روزبه‌روز در حال افزایش است. تحولات بلندمدت سیاسی و صنعتی به واژه‌پردازی و سایر مسیرهای دست‌کاری زبانی راه داده است و بزرگ‌ترین مصداق آن شعارپردازی است (Koselleck, 1972: 14).

مفهوم چیست؟

فرق مفهوم با کلمه

روشن شد که وقتی بشر اندیشه‌های بسیار و درعین حال واژگان محدودی برای بیان آن‌ها دارد، به ناچار، زبان در یک فرایند مداوم انتزاع افزایشی قرار می‌گیرد. بشر گاهی نیازمند صراحت و خطاب مستقیم است و گاهی به ابهام، تعمیم‌پذیری نامحدود و تعدد معانی نیاز دارد. از این مقدمات است که تفاوت میان کلمه و مفهوم حاصل می‌شود. هر مفهوم ملازم یک کلمه است اما چیزی فراتر از آن است. هر جا کلمه به کار می‌رود یک مابه‌ازای ذهنی و عینی مشخص به آن پیوند خورده است (Koselleck, 1982: 418). اگر معنا را «نیت‌مندی آگاهانه گویندگان [بدانیم که] از زمینه مکتوب یا شفاهی، از یک موقعیت اجتماعی معین، خلق شده است» (Koselleck, 1972: 19)، یک کلمه به راحتی می‌تواند واجد معانی مختلف باشد، اما درمورد کلمه ما می‌توانیم، باتوجه به متن، ابهام‌زدایی کنیم (Koselleck, 1982: 418) و آن معنایی از کلمه را که مطابق متن است شناسایی کنیم. درمورد یک کلمه کاملاً میسر است که به معنای یک کلمه و آنچه از کلمه مراد می‌شود جداگانه اندیشید (Koselleck, 1972: 20).

یک کلمه وقتی به سطح مفهوم ارتقا می‌یابد که انبوهی از متن سیاسی-اجتماعی مرتبط با معنا و تجربه در یک کلمه متراکم شود (Koselleck, 1982: 418) و یک کلمه مجرد دامنه‌ای از معانی برآمده از یک زمینه سیاسی-اجتماعی مشخص را در خود جای می‌دهد (Koselleck, 1972: 19). از منظر معنا نیز یک کلمه می‌تواند معانی محتمل متعددی داشته باشد که، باتوجه به متن، معنی درست قابل انتخاب است اما یک مفهوم در خود معانی معتناهی را ترکیب کرده است (Koselleck, 1972: 20). درخصوص مفهوم، معنای مفهوم و آنچه از آن مراد می‌شود از یکدیگر قابل تفکیک نیستند. به این ترتیب، یک کلمه می‌تواند در فرایند ابهام‌زدایی قرار گیرد اما یک مفهوم باید مبهم بماند تا مفهوم به شمار آید. مفهوم همیشه با ادعای عمومیت همراه هست و همیشه معانی متعدد از آن مراد می‌شود (Koselleck, 1982: 418). اینجاست که مفهوم کیفیت متکثرالابعاد یک واقعیت تاریخی را به شکلی در خود ضبط می‌کند که آن واقعیت تنها از خلال همان کلمه می‌تواند فهمیده و مفهوم‌پردازی شود. به این ترتیب، کلمات را می‌توان تعریف کرد اما مفاهیم را تنها می‌توان تفسیر نمود (Koselleck, 1972: 20).

مفاهیم از یک سویگانه و بی‌همتا هستند و همان بستری را نمایندگی می‌کنند که در آن شکل گرفته‌اند. آن‌ها با تغییر روزبه‌روز موقعیت‌ها دستخوش تغییر نمی‌شوند. درعین‌حال، مفاهیم دارای ظرفیت بازیافت هستند و از آنچه پیش‌تر دال بر آن بوده‌اند فراتر می‌روند. فراتر از هر کاربست تعیین‌یافته‌ای، مفاهیم حامل امکان متکثر برای بازیافت خود و همچنین حامل قدرت ایجاد تجربیات جدید هستند (Koselleck, 1972: 30-31). ازاین‌رو، رابطه‌ی زبان غالب و مفهوم رابطه‌ی مطابقت نیست بلکه مشابهت است. مثلاً درمورد مفهوم «ازدواج»، زبان غالب تجربه‌های انباشت‌شده حول این مفهوم و دامنه‌ی قوت تفسیری آن را تحدید می‌کند. هم‌زمان هر بار کاربرد مفهوم ازدواج، در هر رویداد-گفتار که عمل نوآوری میدانی و معنایی است، این امکان را فراهم می‌کند که این مفهوم معنایی نو بگیرد یا اساساً مفاهیم جدیدی خلق شوند (Koselleck 1989 A: 323). از اینجاست که می‌گوییم مفاهیم دارای ساختار زمانمندی درونی خود هستند و هرگز تاریخ مفهومی نمی‌تواند معادل تاریخ واقعی دانسته شود (Koselleck, 1972: 30-31).

اجزای تشکیل‌دهنده‌ی مفهوم

حال که از کیفیات مفهوم سخن گفتیم و تفاوت آن با کلمه بر ما روشن شد، از اجزای تشکیل‌دهنده مفهوم صحبت خواهیم کرد. اساساً روش‌شناسی تاریخ مفهومی کوزلک برآمده از تمرکز او بر نسبت زبان با زمان در بستر مفاهیم است. ازاین‌رو، جای تعجب ندارد که مهم‌ترین اجزای تشکیل‌دهنده مفهوم، در این روش‌شناسی، کم‌وبیش به زمان راجع هستند. قبل از هر چیزی، کوزلک برای ما روشن می‌سازد که می‌توانیم از سه گونه مفهوم صحبت کنیم. اول، «مفاهیم سنتی»، مانند مفاهیم منظومه‌ی فکری ارسطو، که حتی در دوران مدرن هم سعی می‌شود آن‌ها را با همان اصالت باستانی‌شان شناسایی و مطالعه کنند. گروه دوم مفاهیمی هستند که محتوای آن‌ها، بسته به هر عصر، ممکن است کاملاً تغییر کند، مانند مفهوم «تاریخ». سوم، مفاهیمی که، بسته به هر موقعیت اجتماعی یا هر بحث، معنایشان متغیر است، مثل «کمونیسم» یا «فاشیسم» (Koselleck, 1982: 417).

باید به یاد داشته باشیم که معنی ساکن در هر مفهوم دارای سه وجه است. از یک سو عناصر پایای ساخت اجتماعی که از گذشته در قالب «سنت» برجا هستند، از سوی دیگر حال‌حاضری که خالق معنا در آن به سر می‌برد و، در پایان، یک قصدمندی ناظر بر آینده که همه افراد انسانی همیشه دستخوش آن هستند. همنشینی این سه جزء است که یک مفهوم را شکل می‌دهد (Koselleck, 1982: 412). باید روشن ساخت که اینجا «سنت» به معنای نقطه‌ی مقابل «مدرنیته» نیست بلکه «سنت» هر آن چیزی است که از گذشته نامعلوم تا همین لحظات قبل انباشت شده و بستر درک و اقدام ما را شکل می‌دهد. درمورد قصدمندی ناظر بر آینده، که ما آن را آیندگی مفهوم می‌نامیم، کوزلک دغدغه‌های بسیار جدی‌تری دارد. او تأکید می‌کند که، در مواجهه با هر تجربه جدید سیاسی یا اجتماعی، همیشه رقابت بر سر تعریف آن موقعیت سیاسی یا اجتماعی در همه تاریخ وجود داشته است. این جدال به این دلیل اتفاق می‌افتد که موقعیت‌هایی که قرار است کسب شوند نخست باید تعریف شوند (Koselleck, 1982: 413-414). از اینجاست که، به‌ویژه از دهه ۱۷۷۰ به این سو، این

آیندگی هر روز دارد جایگاه مهم‌تری در پیدایش مفاهیم، به‌منظور کسب موقعیت‌های سیاسی و اجتماعی، پیدا می‌کند. می‌توان گفت که رابطه مفهوم و آنچه مفروض می‌گیرد واژگونه شده است، به‌طوری‌که مفاهیم کمتر از گذشته تغذیه می‌شوند و بیشتر حاوی پیش‌بینی‌های زبانی‌ای هستند که مقصود از آن‌ها شکل‌دهی آینده است (Koselleck, 1982: 413-414)!

با این مقدمات، به‌طور خلاصه باید در نظر داشت که هر مفهوم چیزی از ساخت اجتماعی غالب، لحظه حاضر و نیت‌مندی ناظر بر آینده در خود دارد. این اجزا می‌توانند ریشه‌های ذهنی یا عینی داشته باشند و به‌صورت پیش‌فرض تقدم با هیچ‌یک از این دو ساحت نیست (Koselleck, 1972: 32). هم‌زمان، هر مفهوم توأمان یک سرگذشت هم‌زمانی و یک سرگذشت درزمانی دارد و، ازاین‌رو، برخوردار از ساختار زمانمندی خاص خود است که الزاماً انطباقی با تاریخ امر واقع ندارد (Koselleck, 1989 B: 659).

روش‌شناسی تاریخ مفهومی

کارکردن با مفاهیم

با روشن‌شدن رابطه انقطاع و ناگزیری میان زبان و واقعیت و نیز توضیح منظور کوزلک از مفهوم و، همچنین، نسبت تاریخ مفهومی با تاریخ اجتماعی و زبان‌شناسی، حالا در نقطه‌ای قرار داریم که باید روشن کنیم که تاریخ مفهومی چگونه کار می‌کند. ازاین‌رو، بخش آخر این نوشتار به اهم توصیه‌های روش‌شناختی کوزلک اختصاص یافته است. مباحثی که در اینجا مطرح می‌شوند عبارت‌اند از پرهیز از زمان‌پریشی، چگونگی شناسایی یک مفهوم اساسی، سؤالاتی که باید از یک مفهوم پرسیده شود، و نهایتاً اثر تحلیل هم‌زمانی و درزمانی در تاریخ مفهومی.

پرهیز از زمان‌پریشی

کوزلک در فهم خود از زمان به این عبارت هردر که می‌گوید «در جهان، به‌طور هم‌زمان، زمان‌های بی‌شمار وجود دارد!» عمیقاً اعتقاد دارد و آنچه «پیچیدگی ژرف زمانی» (کوزلک، ۱۴۰۱: ۱۷) می‌داند براساس آن سازمان داده است. از نظر کوزلک، هنگام توجه به زمان تاریخی اولین چیزی که توجه ما (نوع بشر و تمدن‌های بشری) را جلب می‌کرد تکینگی بی‌همتایی و شگفتانگی رویدادها بود (کوزلک، ۱۴۰۱: ۱۵). اما هرچه انسان پیش‌تر می‌آید متوجه می‌شود که تکینگی فقط یک روی داستان است و تاریخ، به‌عنوان یک کل، تابع ساختارهای عام تکرار است که حوادث تکینه در متن آن‌ها، بی‌پایان، به وقوع می‌پیوندند (کوزلک، ۱۴۰۱: ۱۵-۱۶). با وقوع هر رویداد تکینه، افق تجربه و افق انتظارات انسان از هم می‌گسلد و انسان در همان حال می‌کوشد که این گسستگی را دوباره به هم پیوند بزند. ازاین‌روست که مورخان صرفاً نمی‌پرسند که چرا چنین اتفاق متفاوتی روی داده بلکه بیشتر می‌پرسند که چرا آن اتفاق به این شکل و نه به شکلی دیگر روی داده است (کوزلک، ۱۴۰۱: ۱۸-۱۹). انسان موفق می‌شود که دیگر بار پیوندی برقرار کند زیرا ساختارهای درازدامنی

که تکینگی‌ها در آن‌ها رخ می‌دهند، هرچند در ابتدا ساکن و بی‌حرکت به نظر می‌رسند اما، درواقع، خود این ساختارها هستند که به تکینگی‌ها دامن می‌زنند و خودشان هم به تدریج دگرگون می‌شوند (کوزلک، ۱۴۰۱: ۱۷). مهم‌ترین این ساختارهای تکرار را می‌توان بر پنج گونه دانست: (الف) شرایط فرانسائی تجربیات ما (کیهان و گردش اجرام آسمانی)؛ (ب) پیش‌شرط‌های بیولوژیکی حیات مشترک انسان و حیوان؛ (ج) ساختارهای تکرار خاص انسان‌ها که همان نهادها هستند؛ (د) ساختارهای تکرار که در اشکال تکینگی، یعنی در زنجیره وقایع، تجلی می‌یابند؛ (ه) ساختارهای زبانی تکرار (کوزلک، ۱۴۰۱: ۲۱۰). این ساختارها، که نه از یک نسل بلکه از چندین نسل فراتر می‌روند، امکان گفت‌وگو میان نسل‌ها را فراهم می‌آورند و می‌توان آن‌ها را برگزیده (استعلایی) خواند (کوزلک، ۱۴۰۱: ۲۰). برگزیده (استعلایی) نه به معنای ماوراءالطبیعی یا متعلق به جهان دیگر بلکه به این معنا که آن‌ها از یک نسل فراتر می‌روند و زیربنای چندین نسل را شکل می‌دهند، به شکلی که بدون آن‌ها تبیین نهایی یا ترجمه تجربه به معرفت امکان‌پذیر نخواهد بود (کوزلک، ۱۴۰۱: ۲۰-۲۱). نه تمرکز بر تکینگی و نه تمرکز بر تکرار هیچ‌کدام به‌تنهایی برای تبیین تاریخ بشری کفایت نمی‌کنند. اینجا زمان میان دو قطب تکرارپذیری مداوم و ابداع پایدار در نوسان است و همه انواع زمان‌های دور کوتاه، دور متوسط و دور بلند تابع الگوی میان‌کنش بین تکینگی و تکرار هستند (کوزلک، ۱۴۰۱: ۲۰۷-۲۰۸). در هر مطالعه تاریخی ما باید زمان خاص آن موضوع را با توجه به تناسب تکرار و تکینگی استخراج نماییم. این کار الگوی سرعت‌های مختلف شتاب‌ها یا دیرش‌ها- گذر زمان در متن یک موضوع واحد را برای ما لایه‌بندی می‌کند (کوزلک، ۱۴۰۱: ۱۷). این لایه‌بندی زمان به ما امکان می‌دهد که از تقسیم‌بندی کهنه و اروپامحور «قدیم»، «میان» و «نو» فراتر رویم و در هر حوزه مطالعات تاریخی افق‌های جدیدی گشوده شوند (کوزلک، ۱۴۰۱: ۲۰۸).

می‌دانیم که زبان‌شناسی اغلب به پژوهشگر روش‌هایی را پیشنهاد می‌کند که کیفیت ساختاری دارند و در آن‌ها نادیده گرفتن زمان به نفع ساختار پیش‌فرض گرفته شده چندان ایجاد اشکال نمی‌کند. اما تاریخ مفهومی، چنان‌که در بالا ترسیم شد، دقیقاً زمان را به مرکز تحلیل می‌آورد و با در نظر داشتن خطای زمان‌پریشی در مورد عارضه مدرن‌پنداری همیشه هشدار می‌دهد که بیشتر در رشته‌های قانون‌آور و ساختارگرای علوم انسانی حاکم هستند. از دید کوزلک، هم باید در مقابل انتقال اهمال کارانه مباحثات نهادی و زمینه‌محور دوران مدرن به گذشته هوشیار بود و هم از رویه تاریخ اندیشه پرهیز کرد که در آن اندیشه‌ها را چنان ذواتی در نظر می‌گیرند که در زمان شکل گرفته‌اند اما پس از پیدایش گویی دیگر تغییر آن‌ها را لمس نمی‌کند. (Koselleck, 1982: 415). بنابراین، وقتی ما به مباحثات سیاسی و اجتماعی گذشته می‌پردازیم، باید آن‌ها را با همان محدودیت‌های مفهومی زمان خودشان و با همان کاربرد زبان‌شناختی مشارکت‌کنندگان همان عصر تفسیر نماییم (Koselleck, 1982: 414). از دید کوزلک، حتی لازم است که این احتیاط شکل ریاضت به خود بگیرد، یعنی به محدودیت‌های زبانی و زمانی‌ای که در آن مفهوم به‌کاررفته تن دهیم و تفسیر را با استفاده از مفاهیمی که عملاً در زمان مورد مطالعه وجود نداشته‌اند آغاز نکنیم: «آنچه در منابع دسته‌اول گفته می‌شود باید به زبان خودش فهمیده شود.» (Koselleck, 1972: 30)

چگونه یک مفهوم انتخاب می‌شود؟

به‌طور کلی، عقل ما به‌عنوان دستگاهی محدود در آفرینشی قرار گرفته که به‌لحاظ شدت و وسعت نامحدود است. در آغاز قرن بیستم و اوج سلطه پوزیتیویسم، هاینریش ریکرت در مشکلات مفهوم‌پردازی در علوم طبیعی روشن ساخت که مفهوم‌پردازی شناختی معتبر و درعین‌حال گزینشی است و معیارهایی پنج‌گانه برای آن طرح نمود (Rickert, 1986: 109-150). اساساً هر ترسیم تاریخی گزینشی از دایره بی‌نهایت چیزهای مقرر شده یا تحمیل شده در گذشته است که زبان تنها یکی از این چیزهاست (Koselleck, 1989 B: 661-662). به‌این ترتیب، در پژوهش مفاهیم هم باید گزینش کرد اما این فرایند روزبه‌روز سخت‌تر می‌شود، دقیقاً به‌خاطر فزونی گرفتن موقعیت‌های اجتماعی محتمل و تکرار شدن جوامع. امروزه فشار برای سیاست‌آلود شدن مفاهیم و شمار فرصت‌های میسر برای این امر روزبه‌روز افزایش می‌یابد (Koselleck, 1972: 14). باتوجه به اینکه چندلایگی و ابهام مفاهیم با شتاب سرسام‌آوری رو به فزونی دارد، گزینش مفاهیم باید تا درجاتی اختیاری باشد (Koselleck, 1972: 8). برای اینکه بتوانیم اطمینان یابیم که کدام مفهوم اساسی است و کدام یک اساسی نیست باید منابع زبانی پشت آن مفهوم را دریابیم. درعین‌حال، از آنجا که به‌خط کردن تمام مفاهیم اساسی یک زبان همان قدر غیرممکن است که بازسازی کل گذشته، در گزینش یک مفهوم اساسی باید بر پیش‌نیازهای چنین گزینشی از سوی خودمان تمرکز کنیم. دانش مطلوب ما این است که تمامیت روابط زبانی را روشن کنیم اما حالا که این کار ممکن نیست، با تمرکز بر مفاهیم گزینش شده خودمان، می‌توانیم ایدئال فوق را دست‌کم به‌شکلی عمل‌گرایانه محقق کنیم (Koselleck, 1972: 24). کوزلک در مورد شناسایی مفاهیم اساسی اشاره دقیق‌تری نیز دارد. وقتی ما در بررسی یک عصر به مفاهیمی برمی‌خوریم که تمام احزاب و گروه‌های رقیب برای بیان تجربیات، منافع و برنامه‌های سیاسی خود، به‌شکلی ناگزیر به‌صورت سلبی یا ایجابی، به آن‌ها متوسل می‌شوند، این مفاهیم را می‌توان اساسی در نظر گرفت. این مفاهیم در هر عصر همان اشتراکات حداقلی هستند که بدون آن‌ها هیچ تجربه‌ای ممکن نیست و بدون آن‌ها نه نزاع می‌تواند در کار باشد و نه اجماع (Koselleck, 1972: 32).

چه چیزهایی در یک مفهوم باید جست‌وجو شود؟

در میدان اجرای تاریخ مفهومی، قبل از هر چیز، باید توجه داشت که، پیرو اصل پرهیز از زمان‌پریشی، باید مفاهیم اساسی هر عصر را از منابع دست‌اول همان عصر استخراج کرد (Koselleck, 1972: 30). این اصل فقط ظاهراً بدیهی به نظر می‌رسد زیرا بسیاری از عوام و متخصصان مفاهیم را با سهل‌انگاری تمام از عصری به عصر دیگر انتقال می‌دهند. اصل دیگر این است که تاریخ مفهومی اساساً کاربرد میدانی مفاهیم را مورد توجه و تمرکز قرار می‌دهد. به‌این ترتیب، مفاهیمی که شعاع اثر اجتماعی نداشته باشند طرف توجه تاریخ مفهومی نیستند. شعاع اثر اجتماعی ناظر بر آن است که یک مفهوم در راستای منافع چه فرد یا گروهی و برای چه هدفی به کار رفته است و قرار بوده است از قدرت آن‌ها برای به‌هم پیوستن، منجمد کردن یا تخریب کدام روابط اجتماعی بهره‌برداری شود (Koselleck, 1972: 16-17). پس از شناسایی مفهوم

اساسی نیز باید آن را در مقابل دو سؤال اصلی قرار داد. سؤال اول اینکه واقعاً چه چیزی رخ داده است، یعنی اینکه کی، کجا، چرا و به دست چه کسی یک کلمه به یک مفهوم استحاله یافته است؟ سؤال دوم اینکه چه کسانی مخاطبان هدف این مفهوم بوده‌اند؟ (Koselleck, 1972: 30). بار دیگر لازم است اشاره شود که در همه این بررسی‌ها باید نسبت به شکاف دوران مدرن و پیشامدرن از جهت فوران مفاهیم و پیدایش مفاهیم منفرد جمعی هوشیار بود. فضایی که در آن افراد، در زمینه‌ای دموکراتیک‌تر شده و با شوقی ناظر بر آیندگی، مفاهیم را بیش از پیش به سمت اهداف ایدئولوژیک انحنای می‌دهند (Koselleck, 1972: 12). اصلاً یکی از وظایف تاریخ مفهومی در مواجهه با مفاهیم مدرن ردیابی انحنای مفاهیم به سمت ایدئولوژی‌هاست (Koselleck, 1972: 12).

هم‌زمانی و درزمانی

برای اهالی زبان‌شناسی، در نظر داشتن دو محور هم‌زمانی و درزمانی در تحلیل از بدیهیات است. با تأکید روی محور هم‌زمانی تاریخ تبدیل می‌شود به فضای آگاهی ناب و در آن تمام ابعاد زمانی حضور توأمان دارند. در مقابل، وقتی بر محور درزمانی تأکید کنیم، ابتکار افراد بشر در ساخت‌های اجتماعی و سیاسی کم‌رنگ خواهد شد. از دید کوزلک، این تمایز سوسوری به لحاظ تحلیلی بسیار مفید بوده است اما از جهت روشن کردن پیچیدگی هم‌پوشانی زمانی در مورد تاریخ ناگاه-واقع-شونده حق مطلب را ادا نمی‌کند (Koselleck, 1989 A: 317). درحقیقت، هم‌زمانی و درزمانی به شکل تجربی هرگز از هم قابل تفکیک نیستند. همیشه قیود و تعینات گذشته در حال حاضر امتداد دارند و جزئی از رویداد در حال وقوع هستند و، در همان حال، هر کنشگر از روی فرافکنی‌های خود در آینده اقدام می‌کند. به این ترتیب، هر هم‌زمانی‌ای، در عین حال در ذات خود، درزمانی نیز هست و برعکس. ما می‌توانیم همه تواریخ را هم یک لحظه حاضر همیشگی در نظر بگیریم که گذشته و آینده توأمان در آن در هم تنیده می‌شوند و هم می‌توانیم همه تواریخ را درهم‌شوندگی مدام گذشته و آینده بدانیم که هر نوع حال‌حاضری در آن محو می‌شود (Koselleck, 1989 A: 317).

تاریخ مفهومی در رابطه میان تحلیل درزمانی و هم‌زمانی متمایل به گرایش درزمانی است اما نوعی از درزمانی را مدنظر دارد که مخصوص خود این روش‌شناسی است و از درزمانی موردنظر زبان‌شناسی فراتر می‌رود. از آنجاکه در تاریخ مفهومی آنچه در درجه اول مدنظر است کاربرد میدانی کلمات است (Koselleck, 1972: 16-17) درزمانی تاریخ مفهومی باید مانایی، تغییر و بداعت یک مفهوم اجتماعی را نشان دهد، قبل از آنکه آن مفهوم به عنوان نشانگر تحولات محتوای فرازبانی - که حوزه تاریخ اجتماعی است - در نظر گرفته شود (Koselleck, 1982: 417). این درزمانی چیزی بیش از انباشت صرف سوابق تاریخی و اجتماعی یک مفهوم است و آنچه انجام می‌شود جست‌وجوی معانی در امتداد دوره‌های متوالی تاریخ و کشف ارتباطات میان این معانی خواهد بود (Koselleck, 1972: 17-18). به عبارت دیگر، تمایز میان صرف گزارش سال‌شمار معانی و یافته‌های نظام‌مندتر تاریخ مفهومی از خلال همین درزمانی اختصاصی تاریخ مفهومی ممکن می‌گردد (Koselleck, 1972: 18). این درزمانی پیوندی پویا و دائم با هم‌زمانی دارد و به همین مناسبت

می‌تواند چگونگی و لحظه‌های شکاف‌های میان معانی قدیمی و معانی امروزی یک مفهوم را ترسیم کند تا بر ما معانی هم‌پوشانی را روشن سازد که دیگر تطابقی با واقعیت ندارند یا واقعیت‌هایی که معنای آن‌ها ناشناخته مانده است (Koselleck, 1972: 18). اهمیت این نوع در زمانی به حدی است که وقتی روی لغت‌شناسی تاریخی بنشیند آن را به سطح تاریخ مفهومی ارتقا می‌دهد (Koselleck, 1972: 17-18). تاریخ مفهومی بار دیگر و برای هدف خود هم‌زمانی و در زمانی را، این بار با اصالت دادن به زمان و نه ساختار، در هم می‌تند. با این تدبیر، تاریخ مفهومی معاصریت نامعاصریتی را که در هر مفهوم مکنون است، از طریق ترسیم نظام‌مند و ساختارمند شبکه روابط معنایی آن، که چیزی فراتر از سال‌شمار معنایی یک مفهوم است، در مقابل ما به تصویر می‌کشد (Koselleck, 1972: 18).

درک و کاربرست تاریخ مفهومی در میان پژوهشگران داخلی

در سه نمونه مقاله مورد استناد در این بررسی، تاریخ مفهومی در سه حوزه موضوعی متفاوت به کار گرفته شده است. مقاله معنای مفهوم تجدد در ادبیات نمایشی میرزا فتحعلی آخوندزاده بر مبنای نظریه «تاریخ مفهومی» راینهارت کوزلک اثر عرفان ناظر و همکاران، چنان‌که از نامش پیداست، در عرصه نقد ادبی-تاریخی از رهیافت کوزلک بهره برده است. مقاله کاربرست تاریخ مفهومی در فهم اندیشه و کنش سیاسی نوشته حسین شریف‌آرا و همکاران، چنان‌که از عنوان مقاله مشخص است، تاریخ مفهومی را در عرصه‌ای بسیار بزرگ و پردامنه از علوم سیاسی، که به زحمت بتوان آن را در حوصله یک مقاله گنجاند، به کار گرفته است. مقاله سوم با عنوان مطالعه تطبیقی اشraf در بافت اجتماعی ایران باستان و اسلام اولیه از دیدگاه تاریخ مفهومی، اثر فاطمه بختیاری و امید غیائی، رهیافت تاریخ مفهومی را برای موضوعی پیشامدرن، با دامنه‌ای محدود و مشخص، در حوزه تاریخ صدر اسلام به کار گرفته است.

در یک رده‌بندی کلی، که در جدول پیوست قابل مشاهده است، به نظر می‌رسد که مقاله عرفان ناظر در درک ابعاد هستی‌شناختی و روش‌شناختی تاریخ مفهومی در جایگاه بسیار بهتری نسبت به دو مقاله دیگر قرار دارد (ناظر و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۹-۲۵). باین حال، مشکل اصلی این جستار نه در فهم بلکه در کاربرست تاریخ مفهومی است. نوشته حسین شریف‌آرا و همکاران در بخش اول محتوی ملاحظات هستی‌شناختی و روش‌شناختی کوزلک به صورتی پراکنده است (شریف‌آرا و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۶-۲). از همین نقطه عزیمت پراکنده است که نوشته آن‌ها در بخش دوم خود در درک اینکه تاریخ مفهومی در فهم اندیشه و کنش سیاسی چه فایده‌ای می‌تواند داشته باشد کمک چندانی نمی‌کند. اساساً بخش دوم مقاله، که در ابتدا انتظار می‌رود محتوی آورده اصلی مقاله باشد، در سه صفحه جمع شده است (شریف‌آرا و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۶-۱۸). مقاله فاطمه بختیاری و امید غیائی هم در دو بخش تنظیم شده است. این نوشته اساساً در بخش نظری خود تنها به چند ارجاع پراکنده به کوزلک اکتفا کرده (غیائی و بختیاری، ۱۴۰۰: ۱۶۶-۱۷۰) و بخش دوم هم بیشتر یک گزارش خوب در تاریخ اجتماعی است (شریف‌آرا و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۷۱-۱۹۲).

اگر سه مقاله بالا را یک جامعه تبیینی کوچک برای چگونگی فهم و کاربرد تاریخ مفهومی در میان پژوهشگران داخلی در نظر بگیریم، می‌توان اشکالات اساسی را در قالب چهار مقوله اصلی دسته‌بندی کرد. مشکل اول عدم تمرکز بر هستی‌شناسی تاریخ مفهومی است. در بخش نخست نوشتار حاضر تصریح شد که رابطه میان مفهوم و واقعیت اجتماعی رابطه انقطاع و ناگزیری است. در میان سه نمونه مورد استناد این مقاله، حفظ این توازن ممکن نشده و خروجی بیشتر به این شکل حاصل شده است که مفهوم عامل ساختار و دستخوش آن است. به نظر عرفان ناظر

یک مفهوم را، اگر در بستر تاریخی‌اش بگذاریم و سپس آن را مورد تحلیل قرار دهیم، موجب می‌شود که تصورات امروزی حاکم بر آن مفهوم، و به نوعی نمادین شدن و اسطوره‌ای شدن آن، در هم بشکند و واقعیت تاریخی آن ملاکی برای آگاهی امروزی ما قرار گیرد. (ناظر و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۹).

این رویکرد یعنی نویسنده مفاهیم را عاملان ساختار دانسته و شأنی شالوده‌شکن و تبارشناسانه برای تاریخ مفهومی در نظر گرفته است. این در حالی است که کوزلک می‌خواهد تاریخ تحول هر مفهوم را روشن کند و مانند تفکرات پست‌مدرن به دنبال افشاگری نیست. در اندیشه کوزلک، رابطه میان زبان و واقعیت توأمان انقطاع و ناگزیری است اما در اندیشه پست‌مدرن این رابطه ناگزیری واقعیت از اتکا به زبان است. در مقاله حسین شریف‌آرا نیز اشاره شده است که "باوجود اهمیتی که کوزلک برای زبان قائل می‌شود، سعی در تقلیل تاریخ انسان به زبان ندارد. تأکید او همواره بر ارتباط زبان و تجربه است."

تا اینجا به نظر می‌رسد که نویسنده متوجه اصل انقطاع و ناگزیری بوده است اما وقتی می‌گوید، "از این جایگاه فکری او هر تغییر در مفاهیم سیاسی را به تجربه‌ای تازه پیوند می‌دهد که دربردارنده افقی از انتظارات به‌سوی آینده است." (شریف‌آرا و همکاران، ۱۴۰۱: ۴)،

روشن می‌شود که تصویر منسجمی از اصل فوق ندارد زیرا باز ساختار دست بالا را پیدا می‌کند. او در ادامه نیز با تعریف «تاریخ اندیشه»، «جامعه‌شناسی معرفت»، «دیرینه‌شناسی» و «تاریخ فلسفه» می‌کوشد معنای تاریخ مفهومی را به شیوه‌ای سلبی برای مخاطب خود روشن کند (شریف‌آرا و همکاران، ۱۴۰۱: ۵). در مقاله فاطمه بختیاری نیز عدم درک رابطه انقطاع و ناگزیری زبان و واقعیت باعث شده مؤلفان تفاوت میان «واژه» و «مفهوم» را از قلم بیندازند (غیائی و بختیاری، ۱۴۰۰: ۱۶۸) و باز هم بیشتر درکی مبنی بر حضور مفهوم به نمایندگی و عاملیت از سمت ساختار داشته باشند (غیائی و بختیاری، ۱۴۰۰: ۱۶۹).

مشکل دوم این است که تمایز میان سطوح هستی‌شناسی و روش‌شناسی تاریخ مفهومی بسیار مبهم و در برخی نقاط کاملاً مورد غفلت است. اشتباه اغلب به این صورت رخ داده است که مواردی که مفروضات هستند و باید در سطح هستی‌شناسی در نظر گرفته شوند به‌شکل توصیه‌های روش‌شناسی مورد اشاره واقع می‌شوند. کوزلک ماهیت مفاهیم «دوران آستانه‌ای» و «دوران مدرن» را، با سه ویژگی، از «مفاهیم سنتی» متمایز نموده است. اول «دموکراتیزه شدن»، دوم «ایدئولوژیک شدن» و سوم «آیندگی». عرفان ناظر هم توجه به «آیندگی» مفاهیم را از قلم انداخته و هم این سه ویژگی را

به‌عنوان راهنمایی روش‌شناختی در نظر گرفته است، درحالی‌که این ویژگی‌ها مفروضات کوزلک برای همه مفاهیم مدرن هستند و، بنابراین، باید جزو ملاحظات هستی‌شناختی در نظر گرفته شوند (ناظر و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۹). در جایی دیگر نویسنده اشاره دارد که

در روش به‌کاررفته در این پژوهش، میان مفهوم و تاریخ یک همگرایی وجود خواهد داشت. همگرایی به‌معنای آن است که مفهوم امکانی از برای روایت تاریخی را فراهم می‌کند؛ زیرا واژه‌ها، رویدادها و معانی را گرد هم می‌آورد و تاریخ‌نگار با این ابزار می‌تواند چیزی را روایت کند. (ناظر و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۲)

این نیز ملاحظه‌ای هستی‌شناختی است که باید به‌صورت پیش‌فرض بدیهی دانسته شود، درحالی‌که در اینجا ظاهراً بخشی از یک توصیه روش‌شناسانه کوزلک در نظر گرفته شده است. حسین شریف‌آرا هم تقریباً همه ملاحظات کوزلک در تمایز «مفهوم» و «واژه» را به‌درستی شناسایی و گردآوری کرده است (شریف‌آرا و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۰-۱۱) اما توجه نداشته است که پژوهشگر باید این تمایز را پیش‌فرض هستی‌شناختی در نظر بگیرد. مشابه این اختلاط سطوح هستی‌شناختی و روش‌شناختی در مقاله شریف‌آرا بار دیگر خود را، هنگام صحبت از رابطه «زمان و زبان»، نشان می‌دهد. ارائه تعریف مقولاتی چون «فضای تجربه و افق انتظارات»، «لایه‌های زمانی و رسوبات زمانی»، «هم‌زمانی ناهم‌زمانی» به‌صورت توأمان در حالی است که دو مقوله اول مفروضات ناظر بر سطح هستی‌شناختی هستند و مقوله آخر ناظر بر سطح روش‌شناختی است. «هم‌زمانی ناهم‌زمانی» همان اصل «درزمانی» کوزلکی است که دقیقاً گواه بر نوع استفاده مورخ تاریخ مفهومی از اصول هم‌زمانی و درزمانی برای کشف روابط یک مفهوم با زمان قبل و بعد و زمان معاصر خود است (شریف‌آرا و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۴-۱۶).

مشکل سوم در مواردی ظهور می‌کند که توصیه‌های روش‌شناسانه به‌درستی شناسایی شده‌اند اما کاربرد آن‌ها خطا به نظر می‌رسد. عرفان ناظر در مورد کاربرست «تجدد» در اندیشه آخوندزاده می‌نویسد،

اما این میدان معنایی که درون دراما و تعاریف پراکنده آخوندزاده، به وجود می‌آید خود در میدان معنایی و اجتماعی گسترده‌تر زمینه سیاسی و اجتماعی دوره ناصرالدین‌شاه مطرح می‌شود. بر اساس مقومات چارچوب نظری این مقاله اکنون لازم است که به میدان معنایی تجدد در زمانه آخوندزاده بپردازیم (ناظر و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۳).

باتوجه به تعریف ما در بخش نخست مقاله، منظور از میدان معنایی [«دامنه اثر اجتماعی»] زمینه‌ای نیست که تردد در آن برای مفهوم ممکن است بلکه دامنه‌ای است که در آن مفهوم رأساً در حال کار میدانی و پیوند زدن و منجمد کردن یا گسستن روابط است. برای ردیابی ابتکار عمل مفهوم هم باید به آثار دست‌اول همان زمان مراجعه شود، درحالی‌که ناظر به پژوهش‌های آدمیت (۱۳۶۲)، مارکام (۱۳۶۷)، آوری (۱۳۷۳)، الگار (۱۳۶۹)، امانت (۱۳۸۳) و غیره ارجاع

می‌دهد، درحالی‌که مشخصاً گرایش‌ها و مفروضات این پژوهشگران بسیار از آن آخوندزاده متفاوت است (ناظر و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۳-۳۴).

حسین شریف‌آرا توصیه روش‌شناسانه کوزلک در مورد انتخاب درست «مفهوم اساسی» را به‌درستی به کار می‌بندند و به سراغ مفهوم کلان «رابطه» می‌رود اما ناگهان آن را به مفهوم خردتر «شر» تجزیه می‌کند و باز آن را هم به مفاهیم «شرارت‌های فعلی» و «شرارت‌های انفعالی» تقسیم می‌کند. بنابراین، فقط شرط اساسی بودن مفهوم (نک. جدول پیوست) رعایت می‌شود و هیچ‌کدام از دیگر توصیه‌های روش‌شناختی کوزلک در باب زمان‌پیشی، دامنه اثر اجتماعی مفهوم و نهایتاً اصل درزمانی و همزمانی در هیچ جایی به چشم نمی‌خورد (شریف‌آرا، ۱۴۰۲: ۱۶-۱۷).

مشکل چهارم پیگیری زمان در مفاهیم هم در معنای «زمان‌پیشی» یا استخراج زمان خود مفهوم و هم در معنای «درزمانی و همزمانی» می‌باشد که عملاً محقق نشده است. پیگیری زمان در سیر تحول و تفرد مفاهیم دقیقاً مزیت تاریخ مفهومی نسبت به «تاریخ اندیشه»، «جامعه‌شناسی معرفت»، «دیرینه‌شناسی» و «تاریخ فلسفه» است. اینجا باید زمان تحول و تفرد خود مفهوم و رابطه درزمانی و همزمانی مفهوم با دیگر مفاهیم و جناح‌ها و گروه‌ها ترسیم می‌شد. البته ترسیم این رابطه به‌هیچ‌وجه آسان نیست. این کار به مطالعه گسترده منابع دست‌اول، در اختیار داشتن همه رسالات، جزوات، بیانیه‌ها و روزنامه‌ها نیاز دارد. درعین حال، پژوهشگر باید روی زمان محلی و پیوند آن با زمان جهانی هم اشراف خیره‌کننده داشته باشد. از دست دادن این سرنخ باعث شده که همه مقالات مورد استناد در این جستار صرفاً صورت گزارش سال‌شمار تغییر معنای مفهوم یا شکل گزارش ریشه‌شناسانه پیدا کنند. اشاره عرفان ناظر به معنای تجدد در اندیشه امیرکبیر، میرزا ملکم‌خان، حاج سیاح (ناظر و همکاران، ۱۴۰۲: ۳۳-۳۸) بیش از اهم ملاحظات ایشان که در میان عموم مورخان علاقه‌مند به تحولات فکری دوره قاجار رایج است چیزی برای بیان ندارد. در مقاله فاطمه بختیاری این مشکل به‌شکل دیگری بروز کرده است. از یک سو موضوع این مقاله به دوران مفاهیم سنتی تعلق دارد که این به‌خودی‌خود عیب نیست اما سطح تنش و چالش حول مفهوم نسبت به دوران آستانه‌ای و دوران مدرن بسیار پایین می‌آید. از سوی دیگر دسترسی به منابع دست‌اول نیز بسیار سخت‌تر می‌شود. از این رو، نویسنده به جای ترسیم سیر تحول و تفرد مفهوم «اشراف» در ایران باستان و اعراب صدر اسلام تنها تعریفی از مفهوم به ما ارائه می‌دهد. با خواندن این مقاله، خواننده متوجه می‌شود که حدود اشراف بودن در ایران با جنگاوری، زمین‌داری، باور به ایران در برابر انیران و نهایتاً نسب‌دار بودن مشخص می‌شده است (غیائی و بختیاری، ۱۴۰۰: ۱۷۵-۱۷۹). اما در میان اعراب قبیله و نسب مهم‌ترین عامل تعیین‌کننده اشرافیت و کارکردهای اشرافیت بوده است (غیائی و بختیاری، ۱۴۰۰: ۱۸۰-۱۸۵). اطلاعاتی که به اثر بختیاری، به‌رغم ادعای اتکا بر تاریخ مفهومی کوزلک، بیشتر سروشکل مطالعه‌ای در تاریخ اجتماعی را می‌دهد.

نتیجه‌گیری

برای درک هستی‌شناسی کوزلک فهم رابطه انقطاع و ناگزیری میان زبان و واقعیت، تفاوت «کلمه» با «مفهوم»، تفاوت دوران آستانه‌ای و مدرن از دوران سنتی حیاتی است. توصیه‌های روش‌شناسانه کوزلک هم شامل راهنمایی‌هایی است برای پرهیز از زمان‌پریشی، یعنی تلاش برای استخراج زمان خود مفهوم، نحوه درست انتخاب مفهوم اساسی، شناسایی دامنه اثر اجتماعی مفهوم با پرسش از کجا؟ چه کسی؟ چه زمانی؟ چگونه؟ و خطاب به چه کسی؟ و نهایتاً ردیابی توأمان هم‌زمانی و درزمانی در فرایند تحول مفهوم است. بااین حال، نویسندگان داخلی مورد استناد در این بررسی، به‌عنوان یک جامعه تبیینی کوچک، دچار چهار مشکل اساسی در کاربرست «تاریخ مفهومی» هستند. اول اینکه متوجه رابطه انقطاع و ناگزیری میان زبان و واقعیت نشده‌اند. دوم اینکه مفروضات هستی‌شناختی کوزلک را با توصیه‌های روش‌شناختی او خلط کرده‌اند. سوم اینکه توصیه‌های روش‌شناسی‌ای که درست شناسایی کرده‌اند در عمل به‌خوبی به کار نبسته‌اند. چهارم اینکه در پیگیری زمان هم در معنای پرهیز از «زمان‌پریشی» و هم در معنای «درزمانی و هم‌زمانی» کم‌توجهی به خرج داده‌اند، درحالی‌که مهم‌ترین مزیت «تاریخ مفهومی» قرار داشتن زمان در کانون آن است.

عنوان مقالات ملاحظات روش‌شناسانه تاریخ مفهومی	۱. معنای مفهوم تجدد در ادبیات نمایشی میرزافتحعلی آخوندزاده...	۲. کاربست تاریخ مفهومی در فهم اندیشه و کنش سیاسی	۳. مطالعه تطبیقی اشرف در بافت اجتماعی...
زمان‌پریشی باید در طول مقاله سیر تکرار و تکینگی مفهوم موردبررسی پیش‌روی مخاطب باشد و نه تاریخ توالی رویدادها	تشخیص: خیر کاربست: تاریخ خود مفهوم در تحول و تفرد آن ترسیم نشده است. بیشتر ردیابی مصداق‌های تجدد (مبارزه با خرافات، قانون، ملت و...) در آثار آخوندزاده صورت گرفته است.	تشخیص: تاحدودی (صص ۱۳- ۱۴) کاربست: خیر، به‌عنوان توصیه هستی‌شناختی در نظر گرفته شده است و اهمیت روش شناختی آن نادیده مانده است.	تشخیص: خیر کاربست: یک گزارش سال‌شمار در باب موارد ظهور این مفهوم ارائه شده است.
مفهوم اساسی چقدر کاربرد میدانی داشته و میان گروه‌ها و جناح‌های مختلف برای بیان مبانی، برنامه‌ها و اهداف آن‌ها به صورت سلیبی یا ایجابی مورد استناد بوده است.	تشخیص: بله، «تجدد» کاربست: طرح این مفهوم ازسوی اشخاص و گروه‌های موافق و مخالف مورد توجه بوده است.	تشخیص: بله، «رابطه» کاربست: خیر، بدون لحاظ کردن ملاحظات روش‌شناختی تاریخ مفهومی، پیشنهاد تبدیل آن مفهوم به «رابطه» و تبدیل مفهوم «رابطه» به «شرارت فعلی» و «شرارت انفعالی» داده شده است.	تشخیص: بله، «اشراف» (ص ۱۶۷) کاربست: بیشتر شاخصه‌های تعریف این مفهوم براساس داده‌های متون دست‌اول و پژوهش‌ها استخراج شده است. در ادامه هم اساساً کار شکل ریشه‌شناسی لغت پیدا کرده.
دامنه اثر اجتماعی مفهوم ازسبب گروه‌ها و جناح‌ها برای پیوندزدن، منجمد کردن یا منفصل کردن به کار رفته است. چه کسی، کجا، چه زمانی، چطور یک کلمه را به یک مفهوم مستحیل کرد؟ مخاطبان این مفهوم چه کسانی بودند؟ تمایز پیشامدرن و مدرن فراموش نشود.	تشخیص: بله (ص ۲۰) کاربست: بله، اما بازم روابط روشن نشده‌اند. مشخص شده که در هر اثر آخوندزاده مفهوم تجدد به چه معنا، خطاب به چه کسی و با چه تمهیدی به کار رفته اما پدیده‌ستان مفهوم با تحولات زمانه، نویسنده و مخاطبان ترسیم نشده است (نک. صص ۲۳ تا ۲۹).	تشخیص: خیر کاربست: به‌طورکلی در مقاله گم است، درحالی‌که بخش مهمی از ملاک‌های سنجش یک مفهوم ذیل همین مقوله قرار دارد.	تشخیص: خیر کاربست: تمایز مفاهیم در دوران مدرن و پیشا-مدرن به‌کلی در نظر نیست. به سؤالات چه کسی؟ کجا؟ چگونه؟ چه زمانی؟ خطاب به چه گروهی؟ هم به‌صورت پراکنده و بدون توجه به اصل «دامنه اثر اجتماعی» پاسخ داده شده است.
درزمانی زمان‌پایه و نه ساختارپایه باشد. اولویت با کاربرد میدانی کلمات است و باید دگرگونی یا ثبات کلمه برای خودش و نه برای ساختار ترسیم شود. اگر صرفاً مفهوم در خدمت ساختار دیده شود، آن وقت صرفاً گزارش سال‌شمار معانی آن مفهوم ترسیم شده است.	تشخیص: بله (ص ۲۰) کاربست: خیر، وظیفه اصلی این اصل روش‌شناختی کشف رابطه‌ها میان افراد و نهادها و مفاهیم به‌صورت متقابل است. مقاله غالباً گزارشی سال‌شمار از تغییر منفعلانه مفهوم تجدد در متن جامعه ایران قاجاری است.	تشخیص: بله (ص ۱۶) کاربست: خیر، با مقولات «فضای تجربه و افق انتظارات»، «لایه‌های زمانی و رسوبات زمانی»، «هم‌زمانی ناهم‌زمانی» در یکجا بررسی شده و اهمیت روش‌شناختی آن نادیده مانده است.	تشخیص: خیر کاربست: به برخی تحولات مفهوم «اشراف» به‌صورت سال‌شمار توجه شده اما اثری از توجه به هم‌زمانی دیده نمی‌شود.

References

- Ghiyasi, O., & Bakhtiari, F. (2022). Motale'e-ye Tatbighi-ye Ashraf dar Baft-e Ejtema'i-ye Iran-e Bastan va Eslam az Didgah-e Tarikh-e Mafhomi (Comparative study on the Nobility in the Social Context of Ancient Iran and Early Islam from the Perspective of Conceptual History), *Tahghighat-e Tarikh-e Ejtema'i*, 11, 165-196. <http://doi.10.30465/shc.2021.35272.2203>. (in Persian)
- Goering, D. T. (2013). Concepts, History and the Game of Giving and Asking for Reasons: A Defense of Conceptual History, *Journal of the Philosophy of History*, 7, 426-452.
- Koselleck, R. (1972). Introduction and Prefaces to the Geschichtliche Grundbegriffe, *Contributions to the History of Concepts*, 6(1), 1-37.
- Koselleck, R. (1981). Modernity and the planes of historicity. *Economy and Society*, 10(2), 166-183.
- Koselleck, R. (1982). Begriffsgeschichte and social history. *Economy and Society*, 11(4), 409-427.
- Koselleck, R. (1989 A). Social History and Conceptual History. *Politics, Culture, and Society*, 2(3), 308-325.
- Koselleck, R. (1989 B). Linguistic Change and the History of Events. *the Journal of Modern History*, 61(4), 649-666.
- Koselleck, R. (2018), *Sediments of Time on Possible Histories*, Translated by Stefan-Ludwig Hoffmann and Sean Franzel. Stanford University Press.
- Koselleck, R. (2018), *The Practice of Conceptual history: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford University Press. (Hayden White's foreword)
- Koselleck, R. (2023). Layeha-ye Zamani (Time Layers). In Koselleck, R, *Conceptual History*, Translated by Eisa 'Abdi, (pp. 14-21). Tehran: Farhameh. (in Persian)
- Koselleck, R. (2023). Sakhtarha-ye Tekrar dar Zaban va Tarikh (Structures of Repetition in Language and History). In Koselleck, R, *Conceptual History*, Translated by Eisa Abdi, (pp. 205-224). Tehran: Farhameh. (in Persian)
- Koselleck, R. (2023). Tarikh va Hermenotic (History and Hermenutics). In Koselleck, R, *Conceptual History*, Translated by Eisa 'Abdi, (pp. 76-84). Tehran: Farhameh. (in Persian)
- Meinecke, F. (1972). *Historism the Rise of a New Historical Outlook*. Routledge & Kegan Paul.
- Nazer, E., & Mahmoodi Bakhtiari, B., & Amini, R. (2024). Ma'na-ye Mafhom-e Tajadod dar Adabiyat-e Namayeshi-ye Mirza Fathali Akhundzadeh bar Mabna-ye Nazari-ye "Tarikhe-e Mafhomi-ye" Reinhart Koselleck (the Meaning of the Concpetion of Tajaddod (Modernity) in Mirza Fathali Akhundzadeh's Dramatic Literature according to Reinhart Koselleck's Conceptual History Theory). *Theater*, 94, 17-41. <http://doi.10.2234/THEATER.2023.192052>. (in Persian)
- Olsen, N. (2012), *History in the Plural an Introduction to the Work of Reinhart Koselleck*, Berghahn Books.
- Rickert, H. (1986). *The Limits of Conception Formation in Natural Sciences*. Cambridge University Press.
- Sharifara, H., & Bahrani, M., & Mortazavi al-Asl, S., & Khatami, F. (2023). Karbast-e Tarikh-e Mafhomi dar Fahm-e Andishe va Konesh-e Siyasi (the Application of Conceptual History in Comprehending Political Idea and Practice), *Pajoheshha-ye Siasat-e Nazari*, 32, 1-21. (in Perain)